

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 121 2000

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-18-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2001

venheter på politikens, näringslivets, ekonomins och kulturlivets områden behandlas vid sidan av den massmediala utvecklingen, litteraturstöd, förlagsstrukturer och författarsamfund. Så följer tre kapitel ägnade lyriken. Per Erik Ljung och Anders Palm sammanfattar den process som inleddes med beredskapspoesins efterdyningar och förde fram till modernismen, Lundaskolan, en räkna "Poeter i skilda riktningar" (Sven Christer Swahn, Nils Gösta Valdén och andra) samt "En annan Lundaanda", representerad av till exempel Göran Sonnevi, Peter Ortman och den ledande tidskriften *Vox*.

Skedets prosa har anförtröts åt Bertil Romberg som med sedvanlig elegans rör sig från John Karlzén, över Björn Ranelid till Rolf Aggestam. – Utöver dessa stora block ägnas smärre avsnitt åt kriminalromanen (Romberg, som griper tillbaka till sekelskiftet och avslutar med Henning Mankell), barnböcker och serier, dialektiktning samt en sakrik avdelning ägnad universitetsminnen, skildringar av skånkt kvinnoliv, biografier över diktare och konstnärer samt lokalhistoriska texter kring städer och specifika delar av landskapet (allt signerat Louise Vinge). Åtskilligt vittnar här om den fruktbara spänningen mellan lantligt och akademiskt. Den skånska dramatiken beskrivs slutligen initierat i ett trettio sidor långt parti av regissören Ulf Gran och även här bryts den tidsmässiga enheten i volymen i och med att framställningen tar sin början med Victoria Benedictssons pjäser. Såväl lokalrevyn som friluftsteatern uppmärksammas utöver radio- och scendramat.

I den tidigare nämnda artikeln i *TFL* skriver Vinge: "Genom sin geografiska belägenhet närmare kontinenten, närmare Danmark och Tyskland än Stockholm och Mellansverige, har Skåne nåtts av strömningar från kontinenten som har inverkat på de litterära uttrycksformerna, och det har kommit att bilda ett brofäste för nya riktningar i Sverige. [– – –] Det 'typiskt skånska' har ett danskt, franskt och tyskt påbrå som inte får försummas" (s. 8). Påståendet illustreras tydligt i de två inspirerade kapitel som fullbordar volymen, också de med Per Erik Ljung och Anders Palm som upphovsmän: "Världen i Skåne" respektive "Skåne i världen".

I det förstnämnda diskuteras mötet mellan det globala och det provinsiella framför allt via den intensiva översättningsverksamheten och andra gränsöverskridande kulturutbyten i form av poesidagar och författarträffar. Men korridorerna till utlandet hålls öppna framställningen igenom: Saint-John Perse (avseende Nils V. Lindahl), Henrik Nordbrandt (Per Svenson), Gustaf Munch-Pedersen (Rolf Yrlid), H.C.Andersen (Birgitta Trotzig), Rimbaud (Oscar Hemer), Lewis Carroll (Jean Bolinder) och Rilke (målarinnan Tora Vega Holmström) för att nämna några exempel (s. 78, 94, 100, 110, 118, 139, 181). – Själva finalen fångar in två diktare som ägnas fylliga och efterlängtrade porträtt i helfigur: Jacques Werup och Jes-

per Svenbro. De utnämns till "de två samtidslyriker som starkast formulerat Skåne", varvid det är noterbart att de också är "flyttfåglar som har sitt landskap som närmast när de ser det på distans", i deras fall från Paris' horisont. Landskapet är både "problem och inspiration" (s. 243).

Det bör avslutningsvis slås fast att de ytterst välskrivna, engagerande och utsökt illustrerade volymerna bereder njutning och förmedlar kunskap även till en läsare som befinner sig långt utanför den skånska kulturkretsen eller inte tillhör den skara som svärmar för landskapet ifråga. Efter att ha tagit del av denna översikt har min ursprungliga skepsis gentemot provinsiella företag av liknande slag förbytts i en övertygelse om den regionala historieskrivningens förtjänster och framtid. *Skånes litteraturhistoria* är kort sagt en exposé man inte ville vara utan.

Pär Hellström

Finlands svenska Litteraturhistoria. Del I: Åren 1400–1900. Utg. Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors. Atlantis. Stockholm 1999.

Finlands svenska Litteraturhistoria. Del II: 1900-talet. Uppslagsdel. Utg. Clas Zilliacus. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors. Atlantis. Stockholm 2000.

Att skriva en nationell litteraturhistoria erbjuder en provkarta på problem, till naturen olika beroende på vilket land det gäller. I Norge kompliceras frågan genom tvåspråkigheten. Dispositionen av stoffet sker därför efter genrer, perioder och bokmål/nynorska, vilket kan upplevas som alltför många indelningsgrunder. Och den klassiska isländska diktningen – vart skall den föras, till Norge eller Island? Hör bergensaren Ludvig Holberg till den norska eller danska kulturkretsen? För Islands vidkommande tycks den rika medeltidsdiktningen ha inverkat menligt på viljan att studera den mer moderna litteraturen, varför det är få översiktsverk som behandlar hela det kulturella fältet.

Språkförhållandena i Finland är givetvis av ett mer påtagligt slag och gjorde sig tidigt gällande. Nationallitteraturen skulle uttrycka "folkets självmvetande" och detta kunde endast ske på dess eget språk enligt Johan Vilhelm Snellman, alltså finska, något som förverkligades i Julius Krohns trebandskrönika 1883–1902. Då hade redan Gabriel Lagus givit ut sin dubbelvolym över den finlandssvenska diktningen (1866–1867). I det följande kom också historikerna att i huvudsak skrivas efter dessa två linjer, även om språktänkandet allteftersom försvagats. Lagus' arbete har i modern tid förts vidare av Ruth Hedvall med flera och har fått sitt ståtligaste uttryck i *Finlands svenska litteratur* som kom ut i två band 1968–1969. Framställningen fördes här fram till 1900-talet, men det utlovade tredje bandet har inte publicerats. Som ersättare har i stället Thomas Warburtons *Ättio år*

finlands-svensk litteratur (1984) fått tjäna. (För en fylligare bakgrundsteckning se min artikel "Litteraturhistoriens predikament speglat i nyare nordiska handböcker. I", *Samlaren* 1990).

Denna kända lakun är nu på väg att fyllas i och med utgivningen av *Finlands svenska Litteraturhistoria*. Den första volymen är en mäktig, rikt illustrerad textmassa på 480 dubbel- och emellanåt trespaltiga sidor. Några insprängda faktarutor, särstudier och bildessäer som behandlar ämnen litet vid sidan av huvudtexten har fått plats här och var, men de är relativt få till antalet och irriterar inte, som så ofta är fallet med den på senare tid nästan maniska ambitionen att avbryta redogörelsen i avsikt att upplysa om kuriosa läsaren gärna kunnat undvara. Ett trettiotal forskare har medverkat, inklusive historiker, folklorister och teologer, från professorer till filosofie studerande. Merparten är som sig bör från Helsingfors, Åbo, Borgå, Tammerfors, Vasa och Esbo, men även några skribenter från Lund och Uppsala har deltagit i projektet, Bernt Olsson, som främst ägnar renässansen och barocken sin uppmärksamhet medan Carina Burman på sjuttio sidor koncentrerar sig till 1700-talet.

I ett lärt och instruktivt inledningsavsnitt berättar Johan Wrede om de överväganden som fick redaktionen att avstå från att använda begreppet *finlandssvensk* i bokens titel. Man har överhuvud taget varit angelägen om att undvika tanken "på litteraturen som ett instrument för skapandet av en nationell identitet" utan i stället tolkat diktningen som en produkt "av en lokalt varierad allmäneuropeisk kulturgemenskap" (s. 16, 11). Termen ifråga var användbar, till och med "epokbildande", då den myntades "för mindre än hundra år sedan för att förena svenskarna i Finland till en enhetlig folkgrupp" i och med att "framtiden för det svenska språket som aktivt kulturspråk i Finland föreföll hotad" och gruppidentiteten måste styrkas. Men det kan inte projiceras bakåt i tiden "eftersom svenskan då var självskriven som kulturspråk i Finland och därför inte behövde ideologisk motivering" (s. 12). Utgivarna har inte haft som syfte att göra den svenska diktningen i Finland unik utan vill i stället peka på dess många intima förbindelser med svensk, nordisk samt allmäneuropeisk kultur, med texter utgivna på till exempel latin, tyska och finska. ("Gränsöverskridande" är ett nyckelord i sammanhanget.) Sålunda nämns bland annat översättningar av Swift, Voltaire, Fontenelle och Mercier i samband med upplysningsskedet i Åbo och 1800-talets Shakespeare-reception ägnas ett litet men givande avsnitt av Gösta Kjellin (s. 154, 373f).

Den berättande framställningen disponeras kronologiskt efter en blandning av i huvudsak historiska, kyrkohistoriska/idéhistoriska perioder vad gäller verkets första 200 sidor: medeltiden och reformationen, svensk stormaktstid samt 1700-talet i Finland. Startpunkten, som utformats av Tuomas M.S. Lehtonen, utgörs av en sam-

ling kyrko- och skolsånger på latin, den 1582 tryckta *Pie Cantiones*, texter om Sankt Henriks levnad och mirakler, landets apostel och förste kristne martyr, samt birgittinerbrodern Jöns Budde, nationens "förste författare".

I underavdelningar behandlas – vid sidan av biografiska partier rörande självklara profiler som Johannes Messenius, Lars Wivallius och Jacob Frese – åtskilliga av de för dessa sekler typiska litteraturgenrerna: skolkomedier, tillfällesdiktningen, de andliga och världsliga visorna, bibelparafrafer, reflexions-, hyllnings- och kärlekslyrik. Att detta är en översikt i pakt med tiden visas bäst därigenom att de litterära institutionerna och miljöerna får bred uppmärksamhet. Tuija Laine berättar om bokutgivning och censur, atmosfären vid universitetet i Åbo beskrivs, liksom ordenslivet, herrgårds- och prästgårdskulturen samt den framväxande press- och tidskriftsfloren vid sidan av åtskilligt annat.

De resterande 280 sidorna, där Johan Wrede är den som flitigast fört pennan, döljer sig under mer gåtfulla men suggestiva huvudrubriker. Under "Folk, nation och natur" kan man kanske ana sig till att det är den romantiska strömningen som fokuseras. Inledningsvis tecknas här som annorstädes den historiskt-politiska, vetenskaps- och idéhistoriska bakgrunden samt kulturdebatten – helt konsekvent för en översikt som i förordet understryker att "en mycket starkare allmän historisk förankring" i dag är betydligt nödvändigare än för några decennier sedan – innan det är dags för huvudaktörer som Elias Lönnrot och Runeberg att föras in på arenan. I synnerhet behandlingen av den senare är tänkvärd. Det besynnerliga och motsägelsefulla i *Kung Fjalar* skjuts i förgrunden (s. 257) liksom hur hans diktning politiserats och associerats med en konservativ ideologi på reträtt, varvid hans rykte skadats (s. 243).

Den mer dunkla överskriften "Finländska identiteter" har Zachris Topelius som centralgestalt, såväl journalisten, berättaren och vetenskapsmannen som idédebattören. Men här skildras även i ett spännande kapitel av Janina Orlov hur barnlitteraturen utvecklas till en etablerad genre via en rad mindre kända författarskap, huvudsakligen av kvinnor (Aina Dammert, Toini Topelius, Hanna Frosterus-Segerstråle med flera). Kvinnoperspektivet utgör basen också för Pia Forssell som tar sig an kvinnans roll i den litterära världen från år 1830 samt Fredrika Runebergs författarskap. Beträffande det senare efterlyser hon fler textanalyser eftersom den ensidigt biografiska tolkningen, som hittills dominerat, gör att böckernas komplexitet riskerar att skymmas (s. 314).

Det begynnande dramat diskuteras av Gösta Kjellin och han fortsätter utredningen i bokens slutavsnitt, "Ideal i brytningstid", där dock Johan Wrede ägnat sin stilkonst åt Josef Julius Wecksell samt poeten och prosaisten Tavaststjerna. Som framgått av ovanstående har litteraturbegreppets omfång i denna handbok vidgats be-

tydligt utöver den snävt skönlitterära textmängden och utrymme har likaså beretts för skribenter som i de traditionella krönikorna har lämnats utanför redogörelsen. (Någon gång snuddar man till och med vid frågor som berör publikens och läsarnas sammansättning.) Så sker också nu med ett stort avsnitt om den tilltagande kvinnolitteraturen och tillkomsten av rollen som yrkesförfattarinna. Merete Mazzarella skriver om memoarböcker och självbiografier, medan Lars-Folke Landgrén och Håkan Andersson undersöker den liberala pressen i Finland under 1800-talets senare hälft respektive språkfrågans konsekvenser för skolundervisningen i modersmålet och litteraturens plats i det nya ämnet.

Det är också under detta sista sekel som verket omfattar som insamlingen av den folkliga litteraturen tar fart. Ulrika Wolf-Knuts och Ann-Mari Häggman berör visböcker, ballader, sagor och sägner men också hur verksamheten tillgick och de sällskap och kommittéer som bildades för att understödja den samt själva utgivningsarbetet. Denna första volym utmynnar så i en presentation av den akademiska, kontinentalt influerade kretsen kring tidskriften *Euterpe*.

De farhågor man eventuellt kunde hysa för att den rika svenska litteraturen i Finland under 1900-talet knappast skulle kunna behandlas inom pärmarna på enbart en avslutande andra del har lyckligtvis kommit på skam. Omfångsmässigt står denna volym inte tillbaka för sin föregångare. Den består av något över femhundra sidor text, varav drygt hundra upptas av en uppslagsdel. Vid sidan av person- och verkregister återfinns här en sektion "Liv och verk". Här presenteras basfakta vad gäller 139 författares levnadslöpp – samtliga födda före 1950 – samt deras viktigaste skrifter. I den löpande texten har det renodlat biografiska tonats ned. Översikten skall vara "en litteraturs mer än en författarskapens historia" (s. 6). Under rubriken ingår även ett avsnitt med litteraturanvisningar. Det är måhända i magraste laget men ter sig ändå ur rikssvenskt perspektiv outhärligt och rikt på upplysningar. Krönikan börjar med språkvårdaren Hugo Bergroth och når sin final med ett drygt fyrtiosidigt, litteratursociologiskt orienterat parti, där förlag, bokhandel, tidskrifter, bibliotek, skolundervisning och författarorganisationer dryftas samt ett tankeväckande kapitel av Kai Laitinen som utreder förhållandet mellan Finlands två litteraturer under de senaste seklen.

Layouten är identisk med inledningsdelens. Trespaltiga kortessäer (till exempel om Södergranreceptionen, Åbo Akademi, historiska romaner, klassisk detektivhistoria, prosalyrik och filmatiserad litteratur) växlar med ännu kortare rutor (kring bland annat filosofen-psykologen Rolf Lagerborg, Romskildringar, skönlitteratur och Bo Carpelans roman *Axel*) för att interfoliera brödtexten.

Medarbetarskaran består av ungefär lika många namn som tidigare och några deltar i båda delarna.

Bland deltagare från svensk botten märks Maria Nikolaeva och Göran O:son Waltå. Den förra skriver som sig bör om hur barnlitteraturen etablerar sig under 1900-talets första hälft, främst genom konstnsagan, där djur- och natursagorna är betydligt fler än deras rikssvenska motsvarigheter. Intressant är också den skillnad hon noterar för flickbokens vidkommande, där man mycket tidigt vidrör det tabubelagda temat skilsmässa i Finland (s. 200ff.). Nikolaeva beskriver också barnlitteraturen under efterkrigstiden, där Tove Janssons Muminvärld givetvis är den centrala företeelsen. Vid hennes sida figurerar bland många andra Irmelin Sandman Lilius' halvmytiska miljöer, Bo Carpelans prosalyrik för barn och Marita Lindquists mer vardagsrealistiska samtidsskildringar (s. 303ff.). Waltå å sin sida behandlar föga överraskande Örnulf Tigerstedt – "Modernisten som reaktionär" (s. 102) – och 30-talets krisdiktning av olika schatteringar (fascism, katolicism, intresset för det ortodoxt ryska, den så kallade karelianismen med Tito Colliander i spetsen, s. 131ff.).

Som Clas Zilliacus understryker i sin inledning är det först vid 1900-talets början som "Finlands svenska litteratur [inträder] i sin finlandssvenska era och är under denna mer nogräknad, eftersom den är mera trängd", mer marginaliserad. Diktning och språk "i konstnärlig förtätning, blev den finlandssvenska kulturens ögonsten", en kultur som utmärks "av långt mindre rigiditet och därmed färre konfrontationer" än den finskspråkiga (s. 5).

Att diskutera enskilda författare och avsnitt i detta myller av röster och åsikter förefaller lika orättvist som ogörligt. Uppläggningsen av stoffet kan dock ge en anvisning om hur accenterna placerats. Tidssegmenten är tre, varav det första i huvudsak sträcker sig från seklets början till storfurstendömet slut i december 1917. Novellisten Runar Schildt, berättaren Mikael Lybeck och lyriker som Bertel Gripenberg och Arvid Mörne spelar centrala roller, men här diskuteras även – som på så många andra platser – inrikes- och utrikespolitiska begivenheter och bygdeförfattare, dessutom hur inbördeskriget tecknades i litteraturen.

Den andra perioden inleds med proklamerandet av republiken och slutar 1945, medan den tredje "omfattar efterkrigstiden fram mot sekelslutet, med en skiljelinje vid det sextioal då stora världen trängde sig på" (s. 6). Gränserna är naturligtvis inte fasta utan avsedda som stödpunkter. Att författarskap, grupper och riktningar genom denna indelning nödtvunget spjälkas upp, vilket utgivaren påpekar i sin inledning, är kanske inte lyckligt, men någon större förvirring bör det knappast medföra.

Under den överordnade historiskt-politiska grupperingen löper framställningen vidare främst efter genrer. Den vaga överskriften "Polariseringar" antyder att det varit omöjligt att finna en något så när heltäckande karakteristik för den litterära utvecklingen under det andra

tidsskedet. Zilliacus analyserar initierat den tidiga modernismen och pekar på diktstrukturen (i synnerhet hos Gunnar Björling) och bildseendet som det i särklass mest nyskapande (s. 83ff.). Bortsett från de stora diktarpersonligheterna behandlas här även kulturdebatt och arbetarskildringar, folklivsberättelser, barn- och populärlitteratur, teater och drama samt essäistik, reseskildringar, memoarer och självbiografier. Holger Lillqvists diagnos av Edith Södergrans diktning som ”banbrytande i fråga om poetisk metod” men ”något av en kulmination och slutpunkt i svensk lyrik” eftersom den har ”djupa rötter i europeisk romantisk och idealistisk tradition” (s. 91) borde leda till en fruktbar debatt.

Översikten av diktningen under ”Krigstid och efterkrigstid” följer i stort sett dispositionen från förr, med tillägg för hörspel, TV-dramatik och teaterkabaré. Naturligtvis uppmärksammas också det som utnämns till ”sekelslutets litterära nyhet, en generöst företrädd och ofta med generös bredd berättad kvinnlig prosa” (s. 6).

Det är ett praktverk som här åstadkommit i samarbete mellan redaktion och förlag. Inte minst respektingivande är ambitionen och förmågan att ompänna så många av den andliga odlingens fålt. Samtidigt sker det i en språkgestalt som inte tyngs alltför mycket av vetenskaplig terminologi och således kan avnjutas av såväl experter som en mer allmänt bokligt intresserad läsekrets.

Pär Hellström

Carl-Göran Ekerwald, *Shakespeare – liv och tänkesätt*. Norstedts. Stockholm 1998.

Varje generation skapar sin bild av historiens märkesmän och mer framstående kvinnor. Företeelsen är naturlig eftersom deras handlingar eller efterlämnade verk alltid bryts genom nya linser i form av de värderingar, hållningar, tänkesätt och attityder som för tillfället råkar dominera. Vad Shakespeare beträffar inleddes faktasamlandet – och därmed en grund för tolkningen – med John Aubreys fragmentariska, oorganiserade, slumpartat nedkastade och ofta motsägelsefulla skvallernotiser i *Brief Lives*, sannolikt tillkomna omkring 1680 men utgivna först 1813. Här presenteras värdefull tidig information, vilken emellertid måste behandlas synnerligen kritiskt. En mer sammanhängande om än blygsam och kompilatortisk levnadsteckning på fyrtio sidor inledde den första kritiska utgåvan av dramatikers texter, Nicholas Rowses sexbandsedition från 1709.

1700-talets främste forskare och utgivare på området var irländaren Edmond Malone medan nästa sekel dominerades av James Orchard Halliwell-Phillipps. I det myller av dokumentamlare och textgranskare som vidgat kunskapen om Shakespeare och därmed berett vägen för nya biografier under närmast förflutna sekel torde tre

namn avteckna sig framom de övriga. Det amerikanska paret Charles William och Hulda Alfreda Wallace spårade i arkiven upp en mängd nytt material och ”made the most important contribution of the twentieth century (thus far) to our factual knowledge of Shakespeare” (Samuel Schoenbaum, *Shakespeare's Lives*, 1970, s. 645).

Den mest monumental insatsen stod dock E.K. Chambers för. Han gav ut samtliga pjäser, försedda med introduktioner, vid sidan av en lång rad editioner av andra författare, dokumentsamlingar, ett flertal studier av medeltidens engelska litteratur samt en svit minnesteckningar. Som hans magnum opus framstår *The Mediaeval Stage* (2 vol., 1903), *The Elizabethan Stage* (4 vol., 1923) vilka tjänade som förberedelse för triptykens krön: *William Shakespeare: A Study of Facts and Problems* (2 vol., 1930). Böckerna omfattar 952, 2006 respektive 1056 sidor. Med tanke på att all denna produktion tillkom på författarens fritid förefaller Schoenbaums omdöme att prestationen ifråga ”exceeds one's reasonable expectations of what may be accomplished in several lifetimes” (s. 705) knappast överdrivet. Åtskilligt i de avslutande volymerna sju och åtta står sig än idag även om kritikern naturligtvis inte är ofelbar, men den överväldigande materialsamlingen erbjuder knappast någon nöjesläsning. Faktasamlandet är Chambers centrala angelägenhet och att framställningen inte är av episk dignitet torde framgå av att diktaren är död och hans släkt utslocknad redan på sidan 91 i den sjunde delen. Biografen upptar endast dess första tre kapitel. De spår diktarens privata liv lämnat efter sig i arkiven presenteras i sin helhet och fylliga appendix berör samtida yttranden om hans personlighet, framväxten av legendfloran liksom dokumenten rörande de enskilda texterna. Tönen i kommentarerna är kärv och osentimental. Chambers är motståndare till allt som andas känslosam inlevelse och spekulation, eventuellt kan han anklagas för att ha drivit sin skepsis för långt.

Som tredje förgrundsfigur bör den redan citerade Schoenbaum nämnas. I en elegant, medryckande stil sammanfattar han de vunna resultaten i en om Chambers erinrande skeptisk, försiktig och noggrann anda, där rågången mellan fakta och fiktion stakas ut. Schoenbaum avsåg att skriva en heltäckande biografi men levde inte tillräckligt länge för att fullfölja sin plan. I den ovan berörda *Shakespeare's Lives* granskar han på drygt 860 sidor de biografier som dittills ägnats engelsmannen och som läsare vet man inte om man skall skratta åt eller gråta över den anhopning av lärda entusiaster och svärmiska galningar som gjort det till sitt livskall att förklara vem Shakespeare var och peka på nycklarna till hans personlighet. Hans *William Shakespeare. A Compact Documentary Life* (1977) får ses som ett mer modest första försök till den aldrig fullbordade levnadsteckningen.

Även i Sverige har biografiskrivande och textutläggning rörande Shakespeare avsatt spår. Henrik Schück